

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

VI/2012

Софија Калезић Ђуричковић
Универзитет у Крагујевцу

УДК 821.163.41.09-6 Пекић Б.
DOI 10.7251/FIL1206155K

КОРЕСПОНДЕНЦИЈА БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

Апстракт: У овом раду осврћемо се на тешке године живота познатог писца које је са супругом Љиљаном и кћерком Маријом провео у Лондону. Као израз његових размишљања о литератури, пријатељима, носталгичним тренуцима и осјећањима настала су два остварења, уврштена у његова Изабрана дела, Кореспонденција као живот и Кореспонденција као живот – преписка са пријатељима (1965–1986), публикована 2002. године у новосадском издавачком предузећу „Соларис“. Из ових остварења могу се сагледати важни сегменти Пекићевог личног односа с људима који су представљали елиту београдских културних кругова.

Кључне ријечи: литература, књига, кореспонденција, егзил, осјећања, живот.

„Нема књижевности без духовног револта;
нема уметности без политичке опозиције времену.“
Борислав Пекић

Борислав Пекић спада у најважније литерарне фигуре двадесетог вијека; рођен је 1930. у угледној подгоричкој фамилији, а преминуо у Лондону 1992. године. Прије него што се преселио у Велику Британију 1971. године, живио је у Београду. Поједини биографски подаци нескривено говоре о мотиву егзила као једној од доминантних поетолошких одредница у обимном стваралачком луку једног од најважнијих стваралаца српских и европских књижевних простора. Након Другог свјетског рата учествовао је у вођству илегалне организације Савеза демократске омладине, па је за вријеме владавине комунистичког режима ухапшен 1945. и осуђен на петнаест година затвора, од којих је одслужио пет. Године 1958. Пекић се жени архитектицом Љиљаном Глишић и публикује први од укупно двадесетак објављених сценарија, од којих је *Дан четрнаести* представљао Југо-

славију на Канском филмском фестивалу 1961. године. Његов први роман, *Време чуда*, објављен је 1965. године, много година након што је написан. Предстојеће декаде комунистичког режима Пекић проводи у егзилу, гдје умире у шездесет другој години живота, остављајући за собом опширну кореспонденцију, припремљену за постхумно објављивање.

Осим споменутог остварења, најважнија дјела су му *Ходочашће Арсенија Његована* (1970), *Успење и пад Икара Губелкијана* (1970), драма *У Едену на Истоку* (1971), *Како упокојити вампира* (1977), *Одбрана и последњи дани* (1977), седмотомни роман *Златно руно* (1978–1986), *Беснило* (1983), *1999* (1984), *Године које су појели скакавци* (1984), *Атлантида* (1988), збирка готских прича *Нови Јерусалим* (1988), есеји *Сентиментална повест Британског царства* (1992), есеји *Одмор од историје* (1993). Пекић

је такође објавио и три књиге кореспонденције – *Писма из туђине* (1987), *Нова писма из туђине* (1989) и *Последња писма из туђине* (1991), чиме се комплетира његов импозантан стваралачки опус. Поред тога, аутор је тридесетак драмских дјела за позориште, радио и телевизију, од којих је најпознатије *Генерали или Сродство по оружју* (1971).

О овако плодном креативном корпусу, те потенцијалним искушењима на плану његовог квалитетног ишчитавања и проучавања, која свакако вребају херменеутичара већ при првом контакту, Ново Вуковић примјеђује: „Ко год буде писао о књижевном дјелу Борислава Пекића, наћи ће се у једној ситуацији која му намеће осјећање извјесне тјескобе, посебно због двије чињенице. Прво, то дјело је заиста огромно – чине га једанаест проза, од по више стотина, чак и хиљада страна, двадесет и шест драма, три књиге дневничке прозе, много других текстова, књиге које се постхумно појављују (из заоставштине). Све у свему, читав један океан ријечи, стотине ликова, безброј најразноврснијих ситуација. Друго, то дјело је изузетно комплексно. Пекић је писац импресивне ерудиције и широког тематско-мотивског репертоара – који обухвата скоро све битне сфере људског живота и духа... Кад се, дакле, имају у виду споменуте чињенице, постаје јасно како је претенциозно сматрати се познаваоцем Пекићева дјела.“ (Вуковић 2001: 229).

Доминантни поступци у Пекићевој прози свакако су антиканонски, што не треба разумјети као радикални отклон од традиције и наративних модела које је афирмисала наша проза, већ као настојање да се у познати приповједни рукопис унесе модеран књижевни сензибилитет. Мишљење слично споменутом испољава Петар Пијановић: „Ту нову прозну осећајност, која израста на подлози деструиране морфологије и семантике традиционалних текстова, не

потврђује само репертоар поетичких средстава, међу којима посебно место имају иронија и гротеска, него и Пекићев избор тема, актуелизација и нове варијанте давно испричаних прича и митова у којима властита мисаоно-поетичка реторика продукује нов књижевни квалитет. У свему томе, процес деканонизовања устаљених мисаоних и наративних матрица не води укидању приче, односно потпуној негацији познатих и књижевно продуктивних проседа, већ се темељи на имплицитној модерности, дакле на оном типу прозног рукописа у којем је учитана свест о традицији као предуслову за нов еволуциони помак.“ (Пекић 2002: 100).

Епистоларна форма која је у доминантном степену дијалогска, отворена према саговорнику и динамична, примарни је облик реализовања Пекићевог остварења *Кореспонденција као живот – преписка са пријатељима* (1965–1986), а какав значај је она имала за овог ствараоца у дугим данима његовог егзила у Лондону на једноставан начин се може видјети и из самог наслова. У питању је остварење из ауторове рукописне заоставштине у којем је експонирано његово дописивање с књижевницима који су представљали елиту београдског литерарног и културног круга, од Николе Милошевића, Борислава Михајловића Михиза, Миодрага Булатовића, Данила Киша, Мирка Ковача, Филипа Давида, до Драгослава Михаиловића, Матије Бећковића, Предрага Палавестре, Слободана Селенића, Павла Угринова, Виде Огњеновић и других. Ово дјело, уврштено у Пекићева изабрана остварења публикована у Новом Саду 2002. године у издавачком предузећу „Соларис“, посједује ведру и интелектуалну интонацију, чак и када његови саговорници пишу о уобичајеним или ефемерним детаљима, а њихов исповједни тон усмјерава се и модификује зависно од теме о којој казују.

Двадесет година које је Пекић провео у Великој Британији представљале су период његове најинтензивније креативне зрелости и стваралачког узлета. У некадашњој Југославији овај умјетник је радио од 1958. до 1964. као драматург и сценариста у филмској индустрији. Међутим, у Лондону се посветио свом примарном позиву – писању. Креативна бујица која је понијела ствараоца на поуздан начин се може сагледати из ранијег периода описаног у писму Данилу Кишу, коме Пекић казује: „Иначе радим као коњ. Што ти кажеш – белог Београда нисам видео. Међутим, то није штета, али рећи белог Париза нисам видео, то је одиста жалосно. То је као отићи у Лондон, а не видети Британски музеј или још боље, Бонд Стрит.“ (Пекић 2002: 100). О Пекићевој високој стваралачкој креативности постоје и бројне анегдоте, а једну од њих забиљежио је Милан Влајчић: „Првог читаоца имао је Борислав Пекић у нашем најпознатијем књижевном критичару после Скерлића – Михизу. Михизу је Пекић донео једну од првих књига седмотомног романа Златно руно, с молбом да му помогне саветом и критичким примедбама. Михиз му је рекао да је уживао у рукопису, али да му се учинило да је текст прегломазан и да би могао да буде краћи за стотињак страница (чак је обележио делове који су му се учинили сувишним). Пекић је пријатељу најлепше захвалио и после извесног времена дао му је дотерану верзију истог рукописа. Овога пута био је дужи за још стотињак страница!“ (Влајчић 2006: 9–10).

Пекић је своја остварења знао посвећивати добрим пријатељима, од којих се већина нашла у његовом дјелу *Кореспонденција као живот*, па је тако *Успење и суноврат Икара Губелкијана*, мајсторски написану новелу, посветио књижевнику Филипу Давиду, а од стране књижевне критике хваљен роман *Како упокојити вампира* – Данилу Кишу. Посебно је занимљива била техника

и начин организовања његове рукописне заоставштине. Доказ да је овај писац посједовао високу свијест о значају својих писама представљала је чињеница да их је увијек стварао у два примјерка, те да би копију уредно одложио у фасциклу. Његова кореспонденција је свакако била усмјерена према одређеној особи, али вјероватно истовремено чувана као материјал за неку будућу историју књижевности. Када је сумњао да његову преписку контролишу обавјештајне службе, онда би писац и за њих оставио какву пикантну противврежимску опаску, како је то духовито примијетио Мирко Ковач, „тек да марним доушницима помогне на раду књиге Пекићев досије, која је расла још од 1948. године“. О појединим елементима експлицитне поезике овога ствараоца Ковач пише: „Роман је ерудиција, било је Пекићево схватање прозе, а романописац градител... Његово је Време чуда права приповједачка мајсторија, унаточ тому што му пријатељ Михиз са симпатијама приговара да он све заокрене ’једно два-ред, триред, па испадне ко и да је било и да није могло бити. Тако и кад сте у Времену чуда Библију Вашим богохулним маказама прекрајали...’ Те су богохулне шкаре, без икаквих теорија, обавиле посао савршено и створиле једну од најинтелигентнијих књига наше генерације.“ (Ковач 2009: 58). У првој књизи писама аутор испољава властите стваралачке недоумице које уједно говоре о појединим елементима његовог стваралачког поступка. Тако пише да је у споменутом остварењу чуваре библијског зајета видио као стражаре грађевина тоталитарних режима, те да је неко вријеме сматрао да ће преуредити ту своју јеретичку полемику између религијског и овоземаљског.

Као што се на Хомеру заснивала читава једна цивилизација, она је у дјелу Борислава Пекића васкрснула у новом руху, бивајући изнова дислоцирана кроз сфере умјетникове имагинације. И по-

ред тога што се сматра да сваки дисидент жели од личне биографије да направи општу, може се рећи да се овај књижевник креће у супротном смјеру, тендирајући да на темељима општег моделује личну биографију. Након петогодишње робије у годинама које су појели скакавци, аутор одбија да изађе из затвора док му се не врати пенкало које му је одузето при хапшењу. И поред тога што му исљедници нуде цијелу хрпу наливпера, он инсистира да му се врати управо оно које је било његово – гест оригиналне најаве будућег писца који ће се ускоро обрачунати с дехуманитетима и аномалијама датог режима. Пекићево дјело представља својеврсну енциклопедију како затворских тортура тако и осталих видова најразличитијих тоталитарних пресија. О ауторовим пријатељима који су сами на овај или онај начин искусили дио те приче у предговору првој књизи писама пише Предраг Палавестра: „У његовој кореспонденцији битан је сам Пекић и његово књижевно окружење. Ту дувају ветрови који су у његовим данима мењали историјске токове и људске судбине, одсликавају се покрети који су изазивали друштвене потресе и доносили велике несреће. Читалац који чита та писма улази у једну ускомешану галерију портрета, међу писце који су у расутом невремену били носиоци књижевних идеја и јавног мишљења, заставе књижевних школа и мајстори јавне игре, васпитачи укуса и ослонци духовне културе – покретљиви, нестални, час блистави, час мрачни атоми у усковитланом простору којим је пловила Пекићева громадна звездана галаксија, сачињена од безброј изговорених и написаних речи у којима се остварио његов живот.“ (Палавестра 2002: 12).

Као некадашњи студент програма за експерименталну психологију Филозофског факултета, Пекић се у овим писмима показује и као поуздан психолог како друштвених кретања и превирања

тако и оних која су се у кризним временима демонстрирала на индивидуалном плану. Његова кореспонденција пружа грађу о духовном стању српске интелигенције, почев од студентских немира 1968. године, до грађанског рата одиграног „крвавих деведесетих“. Аутор пише да су међу писцима и умјетницима превладале идеје просвијећености, да се ослободила критичка свијест, те да су захтијевани нови друштвени параметри. Документаристика овог дјела на непосредан начин доказује да међу београдским интелектуалцима није била покренута злоћудна идеја национализма, већ да се она изгнијездила у редовима власти и партијске бирократије. Важно је споменути да су Пекићеви пријатељи били различитих националности, од црногорске и српске до јеврејске, те да су њихова писма лишена националне мржње, политикантства и искључивости. „Читајући данас та наша писма, доживио сам их, уза сву њихову ведрину, уза све оне радости пријатељевања, ипак као неко гребаче по ранама“, пише Мирко Ковач. „И кад сам се слатко смијао, из тога смијеха избијала је сјета, малне рекох плач. Филип Давид у једном писамцету Пекићу (22. просинца 1973) вели: 'Ковач повремено сврати до мене, јадан је и бедан откако је Киш отишао у Bordeaux.' Ако ме пријатељ тада видио 'јадним и бедним', како ли ће се тек та потиштеност, та трајна бољка развијати у долазећим годинама и то унаточ неким задовољствима писања и књижевним успјесима. Сад ми се чини да је 'повијест распадања' започела хајком на Данила Киша средином седамдесетих година те његовим дефинитивним одласком у Париз. У тој хајци, у тим бруталним призорима изгона једног писца, Киш је одмах препознао наказу национализма.“ (Палавестра 2002: 12).

Алтернативна књижевна елита Београда представљала је камен спотицања онима који су одржавали тоталитарни поредак. Међутим, различита идеоло-

шка и политичка превирања већ крајем осамдесетих почињу да се појављују међу писцима, када долази до распада Савеза књижевника и коначног разједињења Југославије. На сва та питања Пекић се трудио да гледа из једне више перспективе и објективне удаљености, па је у писму Данилу Кишу очигледан његов интелектуално неострашћени, космополитски став када је ријеч о питањима односа према другим националним заједницама: „Има тренутака када обзири према личној безбедности не смеју да превагну над обзирима које морамо имати према другима, ако желимо себе да сматрамо члановима људске заједнице. Хвала богу да се у задње време том антисемитизму пружа отпор, и мора да му се пружи свугде где се појави. Иначе, ти ниски нагони мржње, зависти, однеговани на људождерским предрасудама за час се претворе у логоре, гасне коморе, погроме. И уопште се овде не ради само о Јеврејима. Ради се о свему што је у мањини, свему што је изложено терору, свему што је усамљено, ради се уопште о људима. Јевреји су овде и раса и култура, а и симбол свих раса и култура.“ (Пекић 2002: 103). Одговори његових пријатеља често су уобличени изражајним формама у оквиру којих су се обично испољавали, па пјесма *Два света*, коју је Матија Бећковић посветио Пекићу, представља један од таквих примјера:

...А кад нас у ланце баце и повежу
Нека свет изгуби срамну равнотежу.
И од два света што свет овај чине,
Нек свет робијаша буде свет већине!
А чувари нек нас из страха ил срама
Једне ноћи моле да буду са нама!
(Пекић 2002: 103)

Када априла 1971. полази за Лондон, доживотно напуштајући амбијент некадашње Југославије, који му је у дотадашњем периоду донио велики број неприлика и ружних искустава, писац се

понадао да ће свакодневном преписком с њему драгим људима успоставити мост који је физички прекинут. За средину у којој је некада живио везивале су га како пријатне тако и непријатне успомене, па поводом добијеног Ордена заслуга за народ, који никада није примио, саопштава Ковачу: „Не знам, у сваком случају, уместо да ми такво одликовање представља извесно задовољство, постаје нов доказ да живим на Балкану, свеједно што сам у Лондону, и да се у властитој земљи увек осећам као сиромашни рођак или уметнички оркестар који седи са послугом за другим столом.“ (Пекић 2002: 106). Драматични тренутак одвајања од матице и одласка у иностранство прво је забиљежио у свом дневнику, а потом и у писму књижевнику Драгославу Михаиловићу. На оба мјеста оставио је као свједочанство слутњу да ће бити поново враћен у „тамницу комунизма“, те да ће му нека невидљива сила поново замрсити планове о одласку у неки нови свијет, који је сматрао слободнијим, а самим тим и срећнијим.

Бескрајно поље властитог језика, по којем је могао да се неспутано размахне и да се на њему докаже, представљало је за писца у егзилу уточиште и спас, а писма која је писао драгим људима и даље су га чврсто везивала за матицу, умањујући му осјећање носталгије и меланхолије. У том смислу његова кореспонденција посједује двојаку форму – карактеролошку и поетолошку: прву, која служи обликовању атмосфере његових писама, односно уобличавању сложене емотивне скале, и друга, у оквиру које се елаборирају бројна филозофска или поетичка питања. На појединим мјестима његове прозе присутно је епистоларно вишегласје, па је ова варијанта најбогатија и психолошки најразноликија, будући да је надограђена различитим посматрачким и доживљајним перспективама.

Из његових писама провијава идеја о хуманитету као једној од основних сврха како саме литературе тако и бављења њом, која би се на сликовит начин могла компарирати са ставом Ива Андрића о служењу умјетности као средству развијања комплексних душевних дијапазона у свима нама: „Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свога времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могућно више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничему ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“ (Андрић 1975: 241). Као облик жанра, писмо се остварује кроз различите умјетничке ефекте, што је случај код једносмјерног комуникацијског тока, односно епистоларног монолога. У оквиру овакве изражајне форме појављује се само један кореспондент и поред тога што се прималац наслућује или осјећа. У другом тому остварења *Кореспонденција као живот* ријеч је о Пекићевој епистоли реализованој од јуна 1970. до марта 1971, која се односи на преписку са супругом Љиљаном и, рјеђе, кћерком Александром. У „Белешци приређивача“, својеврсном поговору другог тома овог остварења, Љиљана Пекић објашњава разлоге једносмјерно вођене комуникације. Након совјетске инвазије на Чешку 1968. брачни пар Пекић доноси одлуку да напусти Југославију јер је постојала реална опасност да се режим погорша и писац буде поново ухапшен. Већ наредне године његова супруга се пријављује за рад у појединим сјеверноафричким земљама, као што су Мароко или Тунис, међутим, не добија одговор. Ускоро искрсава могућност путовања у Њемачку, гдје у Штутгарту писац контактира с појединим радио-стани-

цама, чији су уредници заинтересовани за његове драме.

„Пекићи су искористили овај пут и наставили самостално за Лондон да би обишли своје пријатеље, архитекте, а по повратку планирали су да посете и Цирих, где су опет познавали неколико архитеката, који су могли да им кажу какве су могућности живота и запослења тамо“, саопштава Љиљана. „Париз је у то време био презасићен архитектима и могућност добијања посла у неком бироу била је ништавна, па Француска није ни узимана у обзир у њиховим плановима. Лондон им се одмах јако допао. Разговори са пријатељима су пружали пуно наде и отварали изванредне перспективе како за запослење, тако и за живот. Слобода и демократија у тој земљи са старим либералним традицијама на свим нивоима била је идеална за њихов будући живот.“ (Пекић 2003: 442). Управо када су се Пекићи спремили за пут, дошли су милиционери и писцу одузели пасош, који му је враћен након скоро годину дана. Из њиховог раздвојеног живота који је представљао мучно, али у том тренутку једино рјешење, настала је друга књига кореспонденције, у чијем поднаслову је истакнуто *Писма Љиљани*. У другом тому остварења *Кореспонденција као живот (1970–1971)* одсликана је персонална, интимистичка позорница њихових живота, за разлику од првог, у којем је она интензивније портретисана на друштвеном и стваралачком плану. Љиљанини одговори супругу нису сачувани јер је она, као приређивач, сматрала да у већој мјери посједују личну и документарну вриједност, него умјетничку.

„Мила моја и најдража Мацо“, почиње аутор исповједни монолог, који означава пролошку границу друге књиге писама, „кад је авион узлетео, а још више кад је онако споро крећући се ишчезао с видика, мислим да је то био један од најкритичнијих и најтежих тренутака у

мом, не баш увек лагодном животу. Онда сам схватио једну фразу, којој сам се раније, без разлога подсмевао, када се говорило: с њом је отишло пола мене... Моја везаност и љубав према теби трајна је и дубока; захваљујући њој и жељи да ти што пре дођем, нећу жалити снаге ни стрпљења да то и постигнем.“ (Пекић 2003: 7). Из Пекићевих писама може се видјети колико је тадашњи режим подсећао на Кафкин *Процес*, с обзиром на то да је он све вријеме једногодишњег самачког живота био саслушаван од стране полиције у тзв. информативним разговорима, у којима му је тражено да им шаље податке о тамошњој емиграцији.

Кореспонденција Борислава Пекића чини успио спој друштвено-историјског, личног и стваралачког, посједујући стабилну структуру, како документарну тако и умјетничку. Она представља оригиналан амалгам стваралачки уобличених мисли и често невеселе свакидашњице, којој се даје виши смисао и вриједност путем креативних импулса и наглашене осјећајности. Интелектуализујући властиту изражајност до филозофског и поетолошког у времену седамдесетих, које су многи сматрали либералним, аутор брани вла-

стито право на критички поглед и слободу мишљења.

Литература

1. Андрић, Иво (1975), „Човекова прича“, у: *Рађање модерне књижевности: роман*, приредио Александар Петров, Београд: Нолит, стр. 239–241.
2. Вуковић, Ново (2001), „О неким књижевним стратегијама у *Златном руну*“, у: *Девета соба* (књижевни огледи), Београд: Филип Вишњић.
3. Пијановић, Петар (2004), „Антрополошки роман Борислава Пекића“, у: *Како упокојити вампира*, Цетиње: Просвјета.
4. Пекић, Борислав (2002), *Кореспонденција као живот*, Нови Сад: Соларис.
5. Влајчић, Милан (2006), „Похвала гушчем перу“, у: *Како писци пишу*, Београд: Рад.
6. Ковач, Мирко (2009), *Писање или носталгија* (есеји), Цетиње: Фрактура.
7. Палавестра, Предраг (2002), „Пекићева кореспонденција“, предговор у: Борислав Пекић, *Кореспонденција као живот – преписка са пријатељима* (1965–1986), Нови Сад: Соларис.

CORRESPONDENCE OF BORISLAV PEKIĆ

Summary

In the work *Correspondence of Borislav Pekić* author writes of the difficult years the famous writer spent in London, with his wife Ljiljana and daughter Maria. As an expression of his thoughts on literature, friends, moments and feelings of the past, he wrote two books included in his *Selected Works: Correspondence as a Life* and *Correspondence as a life – conversation with friends* (1965-1986), published in 2002 (Solaris, Novi Sad). It is through the focus of these works that we can find out more about important aspects of his personal relationships with members of the Belgrade cultural circle.